

Иван Ђорђевић,

Етнографски институт САНУ, Београд

ivan.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

Између поноса и срама. Антрополошка анализа наратива о „Паради поноса“ у савременој Србији

У овом раду дискутује се о позиционирању кључних друштвено-политичких актера у савременој Србији у контексту прихватања скупа симбола јавног наратива дефинисаног као „европске вредности“. На примеру одржавања тзв. „Параде поноса“, разматра се однос медија и елита према једном догађају који се перципира као суштински услов за „европске интеграције“, али према коме истовремено постоји амбивалентан однос, проистекао из етаблираног традиционалистичког политичког дискурса, који подразумева отпор према прихватању сексуалних различитости. Циљ овог рада је да укаже на комплексну природу идентификовања основних симболичких вредности друштва у савременој Србији, која се испољава, пре свега, у виду хегемонијских борби које се воде на линији промоције конзервативних вредности, на супрот ономе што се доживљава као „опасни“ уплив либералних „европских“ идеја, попут промоције права сексуалних мањина. У раду се анализирају медијски наративи везани за одржавање „Параде поноса“ 2010. и 2014. године, са циљем утврђивања промене наратива у склопу декларисаног „европског пута“ Србије, и то, пре свега, кроз деловање и позиционирање кључних актера, од политичких елита до припадника екстремно десних организација и навијачких група.

Кључне речи:

Парада поноса,
фудбалски
навијачи,
десничарске
организације,
европске
интеграције,
политичка елита

„Педер градом неће шетати“, „Убиј, закољи, да педер не постоји“ само су примери многобројних песама које се у протеклој деценији могу чути на многим фудбалским стадионима широм Србије*. Ови отворени изливи мржње према припадницима другачијег сексуалног опредељења, међутим, нису само изоловани инциденти групице хулигана. Заправо, овакви и слични повици у

* Овај рад је резултат истраживања на пројекту бр. 177026: Културно наслеђе и идентитет, који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

великој мери представљају само радикални поглед у оквиру генерално хомофобичног става који преовладава међу грађанима Србије.

Нетрпељивост и мржња према било коме ко је другачији, било да је у питању нација, вера или сексуално опредељење, представљају заједничку вредност екстремне деснице било где у Европи. Штавише, популарност политичких партија овог опредељења у сталном је порасту, услед дубоке социјалне и економске кризе која потреса континент. Политичка платформа грађена на, између осталог, рестриктивној антиимигрантској политици, привукла је широм западне Европе на недавним изборима за Европски парламент више него значајан број бирача (Fekete 2014).

Ако је разлог за раст деснице у развијеним земљама Европске уније (ЕУ) дубока криза капитализма, популарност ове политичке опције у Србији има донекле другачију врсту узрока и манифестације. За разлику од неких других држава, партије екстремне деснице у Србији већ дужи низ година нису доминантни актери на политичкој сцени, с обзиром на то да су некадашње политичке снаге које су припадале десници током година бар декларативно прихватиле курс европских интеграција.

Од петооктобарских промена 2000. године, практично свака влада је као свој основни циљ истицала интеграцију у ЕУ. Таква политичка агенда је са собом носила и тежњу за усвајањем тзв „европских вредности“, у које се убраја и јасна антидискриминаторна политика према различитим групама било ког типа. Ипак, прокламована „европска политика“ у великој мери се сводила на испуњавање, пре свега, економских неолибералних агенди, док су се питања попут, рецимо, поштовања мањинских права углавном сматрала мање важним. Србија се на питањима попут родне равноправности или поштовања права сексуалних мањина још увек налази веома ниско на лествици унутар ЕУ и земаља кандидата. Као добар пример оваквог стања може се навести чињеница да је Србија једна од ретких држава у Европи у којој због „безбедносних разлога“ није могуће одржати Параду поноса.

Тзв „безбедносни разлози“ заправо подразумевају процену државе да није у стању да обезбеди Параду од припадника различитих екстремно десничарских организација и навијачких група. Константно вербално насиље према ЛГБТ популацији у Србији је тако 2010. године, када је Парада први пут заиста и одржана, прерасло у бруталан физички сукоб полиције и противника одржавања скупа. Од тада, суочена са претњама насиљем, држава је три године у низу забрањивала одржавање Прајда, оправдавајући своју одлуку очекиваним насиљем на улицама.

Недавна истраживања међу младима, који, заправо, чине већину активиста екстремно десничарских организација, показују да је скоро 60 одсто средњошколаца у Србији у мањој или већој мери хомофобично, што нарочито долази до изражаја код испитаника мушког пола. Ови резултати у великој мери корелирају и са одговорима на питања у вези са положајем жена. (Tomanić et al. 2012, Radoman 2011). На основу ових података може се закључити да је патријархални светоназор и даље веома раширен међу

младима у Србији. Свакако да већина младих који деле овај поглед на свет није спремна да се физичким насиљем обрачунава са сексуалним мањинама. Ипак, овакви подаци упућују на промишљање проблема дубоке конзервативности друштва у Србији, а нарочито популације младих.

Корени овог проблема свакако се налазе у деведесетим годинама прошлог века, када је читав политички али и приватни простор национализован. Распад државе, ратови и економска девастација увели су србијанско друштво у дубоку кризу, у којој национализам постаје практично једина идеологија. Са успоном идеје нације као водећег политичког идеала дошло је до свеукупне ретрадиционализације друштва. „Традиционалне вредности“ заправо су се односиле на повратак религији, а самим тим и конзервативном идеалу друштва, при чему породица поново постаје основна ћелија друштва, са функцијом „рађања српских синова“. Жена је у овом својеврсном процесу репатријархализације практично изгубила положај који је имала у СФРЈ. Уместо радне жене и мајке, њена улога је постала искључиво рађање нових припадника нације и брига о кући. Велику улогу у овом анахроном процесу одиграла је и општа економска катастрофа, у којој је потпуно напуштен социјалистички начин производње. Уместо њега је наступила дивља приватизација, праћена губитком радних места, хиперинфлацијом и пљачком државне имовине. Породица, у овом контексту, постаје практично једини модел у оквиру кога је било могуће преживети, док је патријархални идеал као производ национализованог политичког простора, био једини модус у коме је таква породица могла егзистирати.

Демократске промене двехиљадите године донеле су официјелну промену политике у којој за екстремну десницу није било места. На политичкој сцени партије екстремно десног профила једва да су имале икаквог утицаја. Са друге стране, на неформалном нивоу, политички простор је био испуњен различитим организацијама чија би се делатност могла окарактерисати као екстремно десна. Студентске организације попут Образа или Двери шириле су свој утицај, привлачећи одређен број пре свега младих људи, незадовољних „издајничком“ политиком нових власти.

Као посебност Србије у овом контексту, међутим, издваја се једна специфична групација младих људи чија се политичка оријентација може означити као екстремно десна. Реч је о екстремним навијачким групама. Ове омладинске поткултуре свуда у свету у великој већини припадају десној страни политичког спектра, али је њихов утицај на шири друштвена збивања маргиналан. У Србији, међутим, то није био случај. Још од почетка деведесетих година, навијачи Црвене Звезде, тзв „Делије“, захваљујући повезаности са покојним Жељком Ражнатовићем Арканом, постали су релевантан политички фактор. (Čolović 2000, Foer 2004, Đorđević 2012, 2014).

Својеврсном трансформацијом из хулигана у војнике на ратиштима широм бивше Југославије, навијачи су стекли „патриотски капитал“, легитимишући се као „чувари националних вредности“. Током деведесетих, након раскола са Милошевићем због, из њихове перспективе, „недоследне

националне политике“, навијачи су постали и „хероји демократске револуције“, чије је учешће у петооктобарским догађајима промптно митологизовано. Деценију и по након демократских промена, ситуација се практично уопште није променила, па су фудбалски навијачи и даље више него релевантан политички фактор. Пароле у којима се величају ратни злочинци или се прети смрћу припадницима других нација, вера или сексуалних опредељења, уобичајена су ствар на стадионима, као што је уобичајено и одсуство сваке реакције на такве појаве од стране државе или полиције. Практично, фудбалски стадиони постали су својеврсни медијум за испољавање таквих ставова, а организације екстремне деснице добиле су регрутну базу за промовисање сопствених вредности. Та спрега постаје нарочито важна у случајевима попут Параде поноса, где једна виолентна поткултура попут навијачке заправо бива искоришћена као својеврсна паравојска у једном политичком обрачуна *par excellence*.

Релаксација односа са суседима и Западом у протеклим годинама, међутим, довела је до извесне врсте zasiћења „националним питањем“. „Спољни непријатељи“, попут Америке или Хрватске, више немају мобилизаторски потенцијал какав су имали деведесетих година прошлог века. Чак је и Косово, као вечита тема српског националистичког дискурса, све мање заступљено у јавном наративу. Екстремно десне организације се тако, у недостатку адекватне спољне претње, протеклих година окрећу „унутрашњим непријатељима“. Као главна мета у овом контексту лоцирају се појаве које угрожавају „традицију српског народа“, „наше вредности“. Тако се као главни непријатељ лоцира Европска унија, која у десничарској интерпретацији, у Србију извози „болест“ попут, рецимо, хомосексуализма. Градећи политичку платформу на очувању „традиционалних вредности“, ове организације се заправо ослањају на широко распрострањени консензус у коме патријархална породица представља стуб опстанка. Користећи умор и zasiћеност евроинтеграцијама, веома лошу економску ситуацију, као и реалну кризу кроз коју пролази сама ЕУ, политички актери са екстремне деснице заправо настоје да капитализују дубоко конзервативни поглед на свет који преовлађује у Србији. Улога државе у омогућавању видљивости оваквог политичког становишта је кључна. Док око економских реформи унутар неолибералне агенде практично не постоји дебата, питањима попут права сексуалних мањина приступа се нерадо и често са отвореном нетрпељивошћу.

Имајући у виду овакву слику друштва, у овом раду се дискутује о позиционирању кључних друштвено-политичких актера у савременој Србији, у контексту прихватања скупа симбола јавног наратива, дефинисаног као „европске вредности“. На примеру одржавања тзв „Параде поноса“, разматра се однос медија и елита према једном догађају који се перципира као суштински услов за „европске интеграције“, али према коме истовремено постоји амбивалентан однос, проистекао из етаблираног традиционалистичког политичког дискурса, који подразумева отпор према прихватању сексуалних различитости. Циљ овог рада је да укаже на комплексну природу идентификовања основних симболичких вредности друштва у савременој

Србији, која се испољава пре свега у виду хегемонијске борбе која се води на линији промоције конзервативних вредности, насупрот ономе што се доживљава као „опасни“ уплив либералних „европских“ идеја, попут промоције права сексуалних мањина. У раду се анализирају медијски наративи везани за одржавање „Параде поноса“ 2010. и 2014. године, са циљем утврђивања промене наратива у склопу декларисаног „европског пута“ Србије, и то, пре свега, разматрајући деловање и позиционирање кључних актера, од политичких елита до припадника екстремно десних организација и навијачких група.

„Геј параде неће бити“

Када су активисти различитих невладиних организација у лето 2001. године одлучили да организују прву Параду поноса¹ у Србији, вероватно су на уму имали визију Србије у којој се фудбал игра на безбедним, уређеним стадионима, а сексуалне мањине уживају сва права у друштву. Наиме, непуних годину дана након петооктобарске смене власти, сазрела је идеја да се у демократско окружење „нове Србије“ интегрише и један од елемената политике поштовања људских права, везан за особе другачије сексуалне оријентације у односу на до тада једино видљиву и пожељну – хетеросексуалну. Ова веома „европска“ идеја, међутим, није наишла на разумевање државних органа, који су организацију скупа практично игнорисали. Са друге стране, припадници различитих екстремних групација и десних покрета, укључујући и навијачке групе, окупили су се на Тргу републике у Београду са намером да се физички обрачунају са малобројним посетиоцима прве Параде поноса². Полиције је на простору где се скуп одржавао једва и било, а врло брзо након почетка окупљања, противници Параде почели су са физичким нападом на присутне. Органи реда нису реаговали, али су екстремисти започели обрачун и са њима, тако да се центар Београда убрзо претворио у поприште велике битке између хулигана и полиције. Као непосредни сведок тих догађаја, имао сам утисак опште конфузије, где нити организатори Параде нити полиција нису очекивали овакву врсту реакције припадника екстремно десних организација. Иако је било познато да постоје претње и могућност насилних инцидената на улици

¹ Парада поноса, позната и као Прајд, представља догађај којим се промовише култура геј, лезбо, бисексуалних и трансродних особа и заједница. Први пут је одржана 1969. године у САД, у знак протеста против полицијске дискриминације сексуалних мањина. У данашње време, у већини држава западне Европе, Аустралије и Северне и Јужне Америке, ова манифестација се организује као подсећање на тај догађај, али и као потврда стечених права појединаца и појединки другачије сексуалне оријентације.

² На Интернет презентацији организационог одбора Параде поноса, у опису овог догађаја наводи се: „Прва парада поноса у Београду организована је након тзв. демократских промена 2000-те године. 30. јуна 2001. године под слоганом Има места за све нас. Групу окупљених учесника на Тргу Републике напала је велика група хулигана из покрета Образ, Светосавске омладине, навијачи Црвене звезде, Партизана и Рада, предвођена свештеницима Српске православне цркве“, доступно на www.parada.rs/istorijat/, посећено 15.9.2013.

деловало је као да то нико није озбиљно схватио. Епилог овог, првог и неуспешног покушаја организације Параде поноса били су повређени учесници скупа, али и припадници полиције, који су, након што им је стигло појачање, ушли у сукоб са хулиганима.³

Идеја која је стајала иза организације Параде заправо се може најбоље разумети ако се има у виду да је Србија у том тренутку несумњиво била смештена на друштвену, политичку и економску маргину у односу на земље Запада, и управо због такве позиције, питање поштовања различитости било је предмет посебне пажње институција и земаља „модерне и развијене Европе“, у контексту спремности тек „ослобођене“ државе да ступи у демократски и либерални свет (в. Greenberg 2006, 323-324). Парада је, у том смислу, требало да послужи као један од важних индикатора да је Србија спремна да безусловно прихвати идеале либералне демократије, тако што ће „свету“ показати да је довољно „зрела“ да се бави и тако осетљивим друштвеним питањем као што су права сексуалних мањина. Какав је то одјек имало међу „проевропским“ политичким елитама које су у том тренутку биле на власти, најбоље описује чињеница да је Жарко Кораћ, лидер вероватно у том моменту најлибералније партије на политичкој сцени Србије Социјалдемократске уније, одбио да подржи одржавање Параде, одлучно одричући било какву везу било странке коју предводи, било њега самог, са организацијом овог скупа.

Неславан завршетак овог покушаја довео је до тога да у наредним годинама није било сличних настојања, а тек 2004. године родила се идеја да би требало поново покушати са организацијом Параде поноса. Ипак, због немира на Косову, од плана се убрзо одустало, а најаве сличног скупа није било све до 2009. године. И овај пут, из безбедносних разлога, скуп није одржан, с обзиром на то да организатори нису пристали на измештање локације, што је *de facto* значило да полиција није у стању да обезбеди манифестацију у центру града. Актери претњи одржавању скупа били су исти као и раније, с тим што се овога пута „полемика“ око одржавања Параде одвијала и на градским улицама, у виду графита попут „Смрт педерима“ или „Београдом крв ће лити, геј параде неће бити“, али и на фудбалским стадионима, где се редовно певало „Убиј педера“ или „Убиј, закољи, да педер не постоји“ (в. Nielsen 2013, 3-4).

Сличан сценарио, када је, због претњи насиљем екстремно десничарских организација и навијачких група, у последњем тренутку отказивана Парада поноса, понављао се од 2011. до 2013. године, док је Прајд „успешно“ одржан у октобру 2010. и септембру 2014. године.

Фокусирајући се на медијско представљање овог догађаја, циљ ми је да утврдим наративе који су у том тренутку доминирали у српској јавности,

³ Читав догађај убрзо је изгубио било какву везу са самом Парадом, и претворио се у тучу са полицијом. До које мере је сукоб отишао далеко говори и чињеница да сам на једној локацији у строгом центру града видео да полицајац вади пиштољ и пуца, што је у вишегодишњој пракси полицијских интервенција у главном граду заиста била реткост.

превасходно стављајући акценат на питање безбедности, али и на амбиваленцију у приступу насиљу према сексуалним мањинама, у контексту балансирања између онога што би се могло дефинисати као конфликт између либералног и колективистичког разумевања грађанства у савременој Србији (Mikus 2011, 834). При томе, посебну пажњу придајем чињеници да се као „противници Параде“ у јавности најчешће наводе припадници екстремних десничарских организација попут Образа и Двери, али и фудбалски навијачи, који често бивају „представљени као најпатриотскији део народа који је, по самој својој природи, најосетљиви на неправду и угрожавање националних интереса“⁴. И слично као када је у питању редован говор мржње на стадионима, упућен различитој врсти непријатеља попут, рецимо, Албанаца, вербално насиље према сексуалним мањинама бива прихваћено и толерисано као, мање-више, део нормалног дискурса у савременој Србији (Pavasovic Trost and Kovacevic 2013, 14).

„Хтели сте Европу, ево вам је“

У самој најави Параде поноса, заказане за 10. октобар 2010. године, у јавном дискурсу јасно су се издвојила два основна наратива. Један, превасходно везан за таблоиде, доносио је „ексклузивне“ информације и „бомбастичне“ најаве углавном повезане са потенцијалним безбедносним ризицима које предстојећи догађај носи. Други, присутан у тзв. „озбиљним“ медијима, био је више фокусиран на преношење информација у вези са Парадом, такође наглашавајући безбедност као кључну категорију повезану са организацијом манифестације.

Таблоид Курир, већ две недеље пред Параду, објављује текст под насловом „Србијом ће крв лити, геј параде неће бити“, преносећи, заправо, информацију да је на друштвеној мрежи Фејсбук направљена група овог назива, која, како нас чланак обавештава „већ има четрнаест хиљада чланова који траже крв за време геј параде“ (Курир, 25.9.2010). Ни њихове колеге из листа Ало не заостају у „ексклузивитету“. У чланку насловљеним „Ратко Младић на списку са гејевима“, објашњава се: „Индиректно признање Косова изменом резолуције пред УН-ом ипак није био довољан уступак Србије на путу ка ЕУ. Уз хашког бегунца Ратка Младића, Србија је натоварила себи још један камен око врата. 'Парада поноса' нови је услов ЕУ за кандидатуру Србије“ (Ало, 30.9.2010). Исто тако, јавност је обавештена како следе „Хашпења ко у Титово време“, где ће, како Курир наводи, противници параде бити превентивно привођени исто као „информбироовци“ у доба СФРЈ (Курир, 6.10.2010.). Исти лист најављује и изложбу у Културном центру Београда посвећену ЛГБТ

⁴ У питању је цитат из студије „Насиље у спорту и медији“, коју је 2009. године за потребе Министарства омладине и спорта урадила медијска документација „Ебарт“. Документ је доступан на http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2009&mm=12&dd=14&nav_id=398238, посећено 13.11.2013.

популацији под називом „Квир салон“. У чланку под називом „Шокантна изложба уочи геј параде“ наводи се: „Почело је! Београд је шокиран у Културном центру. А како и не би када се први пут 'сусрео' са уметничким радovima који промовишу геј популацију“ (Курир, 5.10.2010).

Дневник Ало посебну пажњу посвећује припремама фудбалских навијача и екстремних десничара за нападе на учеснике Параде поноса. Непосредно пред манифестацију, лист је објавио два чланка под насловима „Кликерима на гејеве“ (Ало, 8.9.2010) и „Гејеве ће гађати го*нима“ (Ало, 9.9.2010), описујући помоћу којих ће све метода бити настојано да се омете одржавање догађаја. Лист „ексклузивно“ преноси како ће „групе екстремних десничара и навијача из станова и локала у близини парка Мањез синхронизовано излетети и напасти учеснике „Параде поноса“ (...) Поред праћки и шок-бомби, за обрачун с гејевима спремили су посебно оружје – кесе с фекалијама! (Ало, 9.10.2010.).

Писање таблоида о најави предстојеће Параде поноса указује на чињеницу да се, поред уобичајене стратегије привлачења пажње „снажним“ насловима, ове новине, које представљају „глас народа“, мање или више експлицитно противе одржавању манифестације. Поред свакодневног преношења информација о припремама хулигана за обрачун са учесницима Прајда и детаљним описима начина како ће се то извести, и један и други таблоид експлицитно реферишу на политичку контекстуализацију целог догађаја, било да се организација Параде назива „каменом око врата на путу ка ЕУ“ или да пореде мере државе са некадашњим, „мрским“ Титовим режимом. На тај начин не оставља се никаква сумња да ће „неразумна“ политичка одлука да се Парада уопште организује произвести (имплицитно оправдано) насиље на улицама.

Други медији, који се могу сврстати у категорију „главног тока“, много умереније извештавају о организацији Прајда. Дневник Политика тако преноси изјаву шефа делегације Европске комисије у Београду Венсана Дежера да је „одржавање параде поноса важно за Србију (...) јер ће на тај начин Србија показати да у њој нема дискриминације по питању сексуалне опредељености (Политика, 5.10.2010). И београдски медиј Б92 догађај најављује наглашавајући његову важност у контексту слике коју ће Србија послати у свет. У чланку под насловом „У Паради и дипломате и министри“ преносе се Дежерове речи како ће му „бити част да учествује на Паради поноса заједно са својим колегама из ЕУ“. (Б92, 7.10.2010)

Са друге стране, и у „озбиљним“ штампаним медијима остаје простор за двосмислено тумачење предстојећег догађаја, попут наслова из Политике „Шта (ни)је спорно у Паради поноса“ (Политика, 29.9.2010), или изузетно интересантног чланка из традиционално конзервативних Вечерњих новости под називом „Полиција чува понос“, у коме се наводи: „Читава Србија, али и Европска унија, у недељу ће помно пратити како ће протећи трећи покушај одржавања 'Параде поноса' у Београду. Очекује се око хиљаду учесника, које ће штитити пет хиљада полицајаца“ (Вечерње новости, 10.10.2010).

Двосмисленост овог наслова у суштини осликава читаву слику која је у јавности доминирала када је у питању организација Параде поноса, где није јасно чији понос и због чега полиција чува. Истицање броја полицајаца у први план указује на имплицитно неодобравање одржавања догађаја који захтева такву безбедносну пратњу, али се у тексту јасно напомиње да се то „мора“ урадити јер ће нас Европска унија држати под „будним оком“.

Посебно се издвајају изјаве министра унутрашњих послова у Влади Србије Ивице Дачића, који је медијима у вези са предстојећом Парадом више пута изјављивао да ће полиција учинити све да обезбеди догађај, али и напомињући да „није на МУП-у да оцењује да ли му се свиђа неки скуп, већ да извршава законске и уставне задатке“ (В92, 30.9.2010), као и да је за Србију „веома важно да и овакав скуп, који можда није по вољи већине грађана Србије, прође без инцидената“ (В92, 9.10.2010). Порука коју је послао министар своди се на прилично експлицитну констатацију да се ради о скупу који нико, укључујући и њега и полицију, не жели, али да се људска права, ипак, на крају крајева морају поштовати, како због закона и Устава, тако и због европских интеграција.

Општа медијска слика, дакле, указује на то да је Парада поноса у јавном наративу у Србији представљена као догађај који, да не постоји притисак од стране „спољног фактора“, односно ЕУ, никада не би ни требало да буде организован. Док таблоиди, „ексклузивно“ објављујући припреме екстремних десничара и навијачких група, практично оправдавају насиље које ће се догодити, у другим медијима преовладава релативно неутрално извештавање, са наглашеном улогом државе у обезбеђивању скупа, али и кључном важношћу одржавања Параде у контексту европских интеграција.

Парада поноса је на крају одржана 10. октобра 2010. године, са епилогом од 132 повређена полицајца и 25 грађана, након целодневних сукоба органа реда и навијача и екстремних десничара. Медији су опсежно извештавали о нередима на београдским улицама, углавном се фокусирајући на насиље које се десило, и апострофирајући професионално понашање полиције. У већини написа противници Параде поноса овога пута бивају означени као хулигани, али се највише инсистира на материјалној штети која је причињена и на сукобима са полицијом. Такође, опсежно се преносе реакције из Европске уније, у којима се углавном истиче задовољство што је Прајд ипак одржан, али и бојазан због још једне „ружне слике“ која је отишла из Београда у свет. И реакције државних представника углавном су се сводиле на осуду насиља и хулиганизма, као и најаве да ће „одговор државе бити жесток“.

На изванредан начин, догађај због кога је у Београду ескалирало насиље, а то је Парада поноса, у медијским извештајима скоро је заборављен. Усредсређујући се на хулиганизам и сукобе са полицијом, медији, али и представници државе, заправо су читав проблем контекстуализовали унутар ширег питања „хулиганизма“, без улажења у разлоге због кога се то насиље десило. Такав епилог, заправо, није изненађујући ако се анализирају текстови присутни у медијима пред одржавање Параде. „Невољна држава“, како је назива

Нилсен (Nielsen 2013, 5) у суштини је екстернализовала читаво питање поштовања права сексуалних мањина, пребацујући одговорност за њено организовање на Европску унију (в. Kahlina 2013, Mikus 2011). У том контексту, индикативна је изјава Ивице Дачића дата након одржаног Прајда: "Па, петог октобра сте одлучивали да се уђе у Европу и да се прихвате европске вредности. Сада треба рећи и Европи: 'Ево, имали смо параду, јесте ли сада задовољни?'" (SEEbiz, 12.10.2010). Министар у овом контексту не пребацује одговорност само на ЕУ, већ и на тзв. „проевропске“ политичаре, истовремено представљајући себе као „човека из народа“, који се, логично, противи организовању скупова попут овог.

У овом случају, дакле, поштовање права припадника сексуалних мањина и њихова безбедност бивају перципирани као „нужно зло“ које се мора прихватити ако Србија жели да настави путем европских интеграција. У питању је поново приступ „одозго надолу“ у коме се одређене европске вредности механички намећу друштву. Овога пута, међутим, држава није показала ни најмање ентузијазма да те вредности заиста и имплементира. Не само да је изостала било каква превентивна реакција пред одржавање Прајда, већ је медијска слика, укључујући и поруке које су слали политичари, указивала да, практично, питање поштовања права сексуалних мањина и није на дневном реду, већ много више питање безбедности, односно реакција државе на већ унапред и без икакве сумње очекивано насиље.

Држава се, заправо, задржала искључиво на милитаризованом и деполитизованом дискурсу, где је, на тај начин, Парада поноса у суштини материјално актуелизовала и реификовала поларизацију унутар друштва, уместо да је превазиђе (Mikus 2011, 845).

Учешће фудбалских навијача и екстремних десничара у борби против одржавања, како су је називали, „параде срама“, у овом контексту било је сасвим очекивано. Навијачи, као „заштитници традиционалних вредности“ и носиоци „патриотске ауре“ заједно са идеолошки сличним политичким групацијама само су освојили простор смишљено деполитизован од стране државе. Навијачка поткултура, већ одавно декларисано хомофобна и у служби одбране нације, послужила је само за артикулацију политичког става који се може дефинисати као антиевропски. Заправо, већ постојећи политички кредибилитет који фудбалски навијачи имају у овом контексту искоришћен је да одржи монопол државе на онај поглед на свет који се, у оквиру националистичких наратива, посматра као претња очувању нације, онакве каква треба да буде, далеко од „труле Европе“. Невољност државе да промовише своју званичну позицију „европејства“ и екстернализација одговорности резултирали су отварањем фронта у хегемонијским борбама унутар политичког поља Србије, у коме је „патриотски капитал“ навијача могао бити савршено употребљен. У том смислу, илустративно је цитирати коментар Вечерњих новости, објављен непосредно након одржавања Параде поноса: „Насиље је то што нам оронула Европа, тобоже као један од услова да бисмо у њу ушли (за деценију или касније), натура да рушимо своје националне особине, подрива веру, потура 'ци-

влизацијска' кукавичја јаја, из којих се испиле само нови ћорави пилићи“.
(Вечерње новости, 10.10.2010.).

„На једног геја – седам чувара!“

Након узастопно забрањиваних Парада поноса у протекле три године, одржавање овог скупа било је под знаком питања и током 2014. године. Слично као и сваког претходног пута, државна тела задужена за процену безбедности до самог краја нису саопштавала одлуку о томе да ли ће „Прајд“ бити забрањен или не. Практично је тек 28. септембра, на сам дан када је било планирано одржавање Параде, постало сигурно да ће скупа дефинитивно бити.

На крају, тог дана је уз изузетне мере обезбеђења, уз учешће седам хиљада полицајаца потпомогнутих механизацијом и опремом за разбијање демонстрација, одржана друга Парада поноса у Београду. На скупу унутар заштићеног простора у центру града прошетало се око хиљаду учесника, уз присуство појединих представника државе и дипломатског кора.

Основна разлика у односу на Параду одржану 2010. године јесте та што је овога пута било какво насиље скоро у потпуности изостало. Иако се догодило неколико изолованих инцидената, није било планираних напада на полицију нити покушаја да се допре до учесника скупа. Такође, и у медијској најави „Прајда“ у данима који су претходили, било је приметно одсуство сензационалистичког извештавања, какво је било уобичајено претходних година.

Ту промену у атмосфери пред Параду, коју су обично карактерисале бројне претње навијачких и ултрадесничарских групација, као и додатно подизање температуре у бројним медијима, приметили су и сами организатори, истичући да је „ове године креирана једна и политичка клима и клима у јавности, која води ка томе да се Прајд деси“ (В92, 25.09.2014.).

Да су ствари заиста стајале другачије него обично, говорило је и приметно одсуство „ентузијазма“ фудбалских навијача, чије су се активности свеле на исписивање графита попут „Педер градом неће шетати“ неколико дана пред скуп, док се чак и на утакмицама ова тема није експлоатисала у оној мери у којој би се то очекивало. Навијачи Црвене Звезде су чак истакли транспарент који у шифрованом облику преноси став ове групе према одржавању прајда („даНЕ што ЋЕ доћи за наШЕ победе нове сТАлно ћу те бодриТИ...“), тиме показујући да овога пута директно позивање на насиље, по свему судећи, неће бити толерисано. Такође, припадници навијачких група су се, за разлику од претходних година, појавили и на тзв. „Породичној шетњи“, скупу у организацији покрета „Двери“, који се обично одржавао дан пред најављену Параду, супротстављајући се њеном одигравању и промовишући патријархалну породицу као врхунски идеал коме треба тежити. То је био изненађујући развој ситуације, с обзиром на то да су навијачке групе овај скуп генерално заобилазиле сматрајући га недовољно радикалним, и опредељујући се, уместо тога, за претње насиљем или конкретне акције усмерене ка изазивању насилних инцидената у случају одржавања Параде.

Поставља се питање да ли је одсуство инцидената на Паради, као и знатно мањи број отворених претњи уочи ње, које су, у крајњој линији, у претходним годинама представљале оправдање за отказивање скупа, показало да су се догодиле суштинске промене у перцепцији права сексуалних мањина у Србији? Или је одсуство уобичајене хомофобне реторике праћено позивима на физички обрачун са „педерима“ заправо указало на то да је могуће спречити потенцијално деловање хулигана, као у случају организације фудбалске утакмице са Хрватском у јесен 2013. године?

Који год разлози били да се 2014. године појави тзв „политичка воља“ за одржавање Параде без призора хаоса на београдским улицама, суштинскије питање од тога је на који начин су се кључни актери унутар јавног дискурса позиционирали у односу на одржавање саме манифестације, и да ли је у том контексту дошло до промене у односу на претходне године.

Анализа медијских написа, као што је већ раније напоменуто, указује да је у данима пред одржавање Параде поноса, превасходно у таблоидним медијима, била приметна знатно нижа тензија него у ранијим случајевима. Текстови који се баве најавом овог догађаја углавном су везани за недоумице око тога да ли ће се манифестација уопште одржати. У том смислу, медији разматрају потенцијалне последице новог отказивања прајда, па тако, рецимо, таблоид „Куир“ у тексту под називом „Критике: Извештај из Брисела негативан, ако не буде Прајда“ наводи како ће, „без сваке дилеме, критика бити отворена и јасна, што ће се одразити и на предстојећи извештај Европске комисије о напретку Србије на путу ка ЕУ“ (Куир, 25.09.2014). На сличан начин, медији преносе и поруке западних дипломата, попут оне америчког амбасадора у Србији који је децидирано изјавио да „Прајд мора да се одржи“ (Радио 021, 20.09.2014). Веома је индикативно да бројни медији велику пажњу посвећују и томе да ли ће за викенд када је планирана Парада бити одржане утакмице фудбалског шампионата Србије. Тако београдски Б92 пита „Хоће ли се играти фудбал за викенд“ (В92, 24.09.2014), док Куир спекулише: „Због Параде поноса: Могуће померање седмог кола суперлиге?“ (Куир, 22.09.2014), да би јавни сервис на крају пренео како је „Парада померила фудбал за понедељак!“ (РТС, 25.09.2014).

Теме које доминирају у јавности, дакле, указују да одржавање Параде поноса и 2014. године бива јасно перципирано као један од услова за наставак европских интеграција. У суштини, и даље је приметно одсуство разматрања неопходности одржавања такве манифестације у контексту прихватања поштовања на различитост, већ је поново реч о „нужном злу“ које морамо истрпети како би наставили „пут ка Европи“.

На том трагу налази се и изјава министра спољних послова Србије Ивице Дачића, који је, слично као и 2010. године, запитаво „Што баш ја на челу Прајда?“, истичући да би он „тешко био на челу колоне и да не зна зашто би то радио“, закључујући, ипак, „да би с аспекта спољнополитичког интереса земље било добро да тај скуп буде одржан“ (ВЕТА, 21.09.2014). У сличном тону, премијер Србије Александар Вучић је у данима пред Параду истакао:

„Поштујем уставне обавезе државе и моја обавеза је да се свим људима гарантује безбедност и сигурност“, али и додао: „Моје је демократско право – нећу да присуствујем Паради нити ми то пада на памет“ (Blic, 25.09.2014).

Овакав приступ челних људи државе указује да кључни социјални актери овој теми приступају искључиво са формалног становишта, које се исцрпљује у томе да би поштовање права сексуалних мањина било корисно по имиџ земље, односно да то представља и законску и уставну обавезу коју је Србија прихватила опредељујући се за приступ ЕУ. Са друге стране, и један и други високи политички представник врло јасно исказују став да они „параду хомосексуалаца“, како се изразио премијер (Blic, 25.09.2014), у суштини не подржавају, на тај начин шаљући поруку како је, заправо, њено одржавање камен око врата који се, због „виших циљева“, мора истрпети.

У том контексту, занимљиво је и претходно поменуто инсистирање медија на питању да ли ће се играти фудбал за време трајања Параде. Наиме, нити у једном тексту се експлицитно не наводи због чега би било проблематично да се у исто време одиграва нека од утакмица српске фудбалске лиге, док се на другом крају града одржава Прајд. У суштини, ради се о подразумеваној претпоставци да ће фудбалски навијачи свакако настојати да изазову инциденте, при чему се нити једног тренутка не проблематизује насиље према ЛГБТ особама на које они редовно на стадионима позивају, или га, уколико у томе нису спречени, и спроводе, као што је то био случај 2010. године.

Медијски извештаји након одржане Параде поноса углавном су истичали чињеницу да је најважније од свега што Београд овога пута није био попрште уличног рата, као што је био случај на једином претходно одржаном Прајду. У том смислу, сви медији, уз исказивање јасног олакшања, наводе речи премијера Вучића да је „Србија показала да поштује закон“ (B92, 28.09.2014), као и да је „поносан на грађане Србије који су испоштовали Прајд“ (Политика, 28.09.2014). Истовремено, премијер је истакао: „У Београду данас није разбијено ниједно стакло, а за то су заслужни не само органи безбедности, јер се показало да држава може, хоће и уме да поштује Устав и законе, већ пре свега захвалност дугујемо већинском делу народа који је показао велику одговорност и углавном се склонио с улица како би омогућио одржавање Параде поноса“ (Исто).

Овакав дискурс поново јасно и директно указује да је читав догађај организован против воље политичких актера, који се, при томе, позивају на „већинско расположење народа“ који је, на неки начин, учинио услугу држави и није прибегаво имплицитно оправданом насиљу како би спречио „болеснике да шетају градом“.

Ако већ није било насиља које је након Параде 2010. године служило као изговор за постављање питања чему уопште служи и због чега се организује та манифестација, овога пута је врло занимљиво приметити промену дискурса у складу са прокламованом неолибералном агендом „мера штедње“. Наиме, конзервативни медији у Србији су, након успешно одржаног Прајда, отворили питање колико је заправо коштало обезбеђивање манифестације, на

трагу изјава патријарха Српске православне цркве Иринеја, који је у данима пред Параду изјавио да учесници, ако већ морају да „парадирају“, то треба „да учине о свом трошку или о трошку својих налогодаваца“ (Тањуг, 23.09.2014). Тако „Курир“ у тексту под насловом „Прескупо: Србија платила параду милион евра“ (Курир, 29.09.2014) констатује да није коштало само обезбеђење скупа, већ су многи предузетници били на губитку због тога што су били приморани да затворе своје локале у централној градској зони током трајања манифестације. „Вечерње новости“ су још експлицитније. „Парада поноса у Београду показала је да држава може да заштити све своје грађане, утврдила ровове у друштву, али када се подвуче црта, то парадирање има високу цену“, наводи се у чланку под називом „Геј парада нас коштала милион евра“, уз истицање да је „калкулација једноставна – да није било инсистирања на Прајду, и великом безбедносном ризику, поменутих милионом могло се саградити најмање 40 кућа у Обреновцу, Текији или Крупњу (...) О 1.100 шетача на Прајду бринуло је чак 6.800 полицајаца. На једног геја – седам чувара! (Вечерње новости, 01.10.2014)

Ова промена парадигме у којој се у јавном наративу више у толикој мери не поставља питање да ли је, рецимо, хомосексуализам болест или не, као што је био случај у последњој деценији, већ само колико организација Параде поноса кошта државу, представља занимљив индикатор трансформације пожељних вредности у савременој Србији. Иако је патријархални светоназор и даље доминантан у друштву а, рецимо, фудбалски навијачи и даље имају врло снажан политички легитимитет који, између осталог, користе и за говор мржње против ЛГБТ особа, очигледно је да се преовлађујући наратив изместио са питања „крви и гла“ на „баналну“ економску рачуницу. Тај заокрет, међутим, не значи да је нетрпељивост према „другости“ у Србији напрасно нестала, већ да је држава у сваком смислу постала део неолибералног политичког и економског пројекта у коме све има своју цену и све постаје роба. Било да се као „Курир“ реферише директно на „унесрећене предузетнике“ или да се, попут „Новости“, акценат ставља на социјална питања, суштина је да прокламовани циљ „штедње по сваку цену“ практично колонизује јавни говор у савременој Србији.

Закључна разматрања

Компаративна анализа медијских записа везаних за одржавање Параде поноса у октобру 2010. и септембру 2014. године указује на поједине сличности и разлике у позиционирању социјалних актера у контексту хегемонијских сукоба оличених у дискурсима о „Европи“ и „нацији“. Догађаји који су пратили Параду 2010. године, а превасходно медијско представљање тог скупа, као и насиље које је избило на улицама Београда изазвано деловањем екстремно десничарских групација и навијачких група, суштински су показали „невољност“ државе да спречи покушај обрачуна са припадницима сексуалних мањина од стране „чувара традиционалних вредности“, тако што је одговорност за организацију манифестације у суштини екстернализована негде

другде, у овом случају у Европску унију. Поруке које су јавности слали како медији тако и политичка елита у суштини су оставиле празан простор за овакво деловање, које је преваходно имало циљ промоцију политичке агенде која се супротставља прокламованој политици европских интеграција.

Са друге стране, огромне мере обезбеђења, као и одсуство насилних догађаја током одржавања Параде поноса 2014. године, показали су да је овога пута држава била „вољна“ да спречи било какве сукобе на улицама. Неупоредиво мање присуство у медијима, као и, условно речено, „помирљиво“ понашање потенцијалних изазивача ексцеса, говорили су о постојању јасне политичке воље да се спречи отварање поља политичким актерима чије се деловање може означити као крајње десно. Ипак, мотиви за такво позиционирање, као и 2010. године, могу се препознати у мање или више механичком прихватању поштовања права сексуалних мањина као нечега што се мора прихватити „због Европе“, уз децидирано исказивање суштинског неслагања са одржавањем Прајда. Ако је са аспекта безбедности држава и била „вољна“ да онемогући насиље, у симболичком погледу она је и даље „невољна“ да напусти патријархални светоназор, остављајући простор за његову репродукцију унутар социјалног и политичког поља.

Најиндикативнија разлика између два анализирана догађаја заправо лежи у промени доминантног дискурса који се у овом тренутку изместио ка наративима карактеристичним за европска друштва на периферији, а које одликује усвајање неолибералног политичког и економског модела у оквиру кога доминира концепт „штедње“ (в. Horvat and Štiks 2015). Међутим, неспремност на јасно одређивање према концепту поштовања права на различитост у доминантном политичком дискурсу у Србији указује да се ситуација није променила преко ноћи. Одсуство насиља на Паради поноса 2014. године не говори о томе да је Србија постала толерантна земља у којој су права жена, ЛГБТ особа или било којих осетљивих социјалних група постала подразумевана, већ да њихово отворено непоштовање може „скупо коштати“ државу у погледу прокламованог циља европских интеграција. Треба ипак имати у виду да се, уколико се за то укаже потреба, парадигма увек може поново променити и вратити се на позицију „крви и тла“, а у том политичком пољу спремно чекају навијачке групе и други актери вишегодишњег насиља, стално приправни да лоцирају „другог“ и „обрачунају“ се са њиме.

Литература:

- Greenberg, Jessica. 2006. "Nationalism, masculinity, and multicultural citizenship in Serbia." *Nationalities Papers* no. 43 (3):321-341.
- Ђорђевић, Иван. 2012. "Twenty years later: The war did (not) begin at Maksimir an anthropological analysis of the media narratives about a never ended football game." *Glasnik Etnografskog instituta SANU* no. 60 (2).

- Dorđević, Ivan. 2014. "Fudbal i jugoslovenska kriza. Prilog analizi 'nacionalizacije' navijačkog pokreta u bivšoj Jugoslaviji." *Etnoantropološki problemi* no. 9 (4).
- Kahlina, Katja. 2013. Contested terrain of sexual citizenship: EU accession and the changing position of sexual minorities in the post-Yugoslav context. *CITSEE Working Paper Series 2013/33*.
- Mikus, Marek. 2011. "'State Pride': Politics of LGBT Rights and Democratisation in 'European Serbia'." *East European Politics and Societies* no. 25 (4):834-851.
- Nielsen, Christian Axboe. 2013. "Stronger than the state? Football hooliganism, political extremism and the Gay Pride Parades in Serbia." *Sport in Society* no. 16 (8).
- Pavasovic Trost, Tamara, and Kovacevic, Nikola. 2013. "Football, hooliganism and nationalism: the reaction to Serbia's gay parade in reader commentary online." *Sport in Society* no. 16 (8).
- Radoman, Marija. 2011. *Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji, Helsinške sveske 31*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Tomanović, Smiljka, Dragan Stanojević, Isidora Jarić, Dušan Mojić, Slađana Dragišić Labaš, Milana Ljubičić, and Ivana Živadinović. 2012. *Mladi - naša sadašnjost*. Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Fekete, Liz. 2014. "Anti-fascism or anti-extremism." *Race & Class* no. 55 (4):29-39.
- Foer, Franklin. 2004. *How soccer explains the world : an unlikely theory of globalization*. New York: Harper Collins.
- Horvat, Srećko, and Igor Štiks. 2015. *Welcome to the Desert of Post-Socialism: Radical Politics After Yugoslavia*. London and New York: Verso.
- Čolović, Ivan. 2000. *Politika simbola*. Beograd: XX vek.

Ivan Đorđević

Between Pride and Shame. Media Narratives on “Belgrade Pride Parade” in Contemporary Serbia

This paper discusses the position of the key social and political actors in contemporary Serbia, referring to the broadly accepted concept defined as “European values”. The article focuses on the so-called “Belgrade Pride Parade”, a highly contested event in the Serbian public, which is at the same time considered as the essential part of the EU accession process. Through the analysis of the media discourses related to the “Pride”

Key words:

Belgrade Pride Parade, football fans, right-wing politics, European integration, LGBT rights

events in 2010 and 2014, the paper shows the complex relation between the officially proclaimed politics of “European integration” and still very strong nationalist discourses, inherited from the 1990s. The aim of the article is to analyse the present hegemonic struggles between the political forces defending “traditional”, conservative values and the political agents that promote “dangerous”, liberal “European” ideas, such as protecting the rights of sexual minorities. The comparative analysis of the media representation of two events in 2010 and 2014 shows the changes in the public narrative. I argue that the violent clashes that occurred in 2010 Belgrade Pride Parade between the police and the members of right wing organisations were mostly the result of the lack of the political will among the Serbian elites, followed by ambivalent media representations, promoting at the same time the necessity of accepting “European values” and justification of violence. On the other hand, the absence of violent events in 2014 shows the will of the state apparatus to secure the “Pride”. However, the media reports on the event, as well as the public statements made by Serbian officials, still remain ambivalent towards the very nature of the “Pride”, justifying it only by the pressure made by the EU and the protection of constitutional rights. Moreover, the presence of new narratives in the media, discussing the high price of organizing such event, shows the shift in the public discourse from common nationalist arguments to the new, neoliberal rhetoric. This change doesn’t indicate the radical shift of the social climate in Serbia from conservative to liberal, but, more likely, establishes Serbia as just one of the many states on the European periphery, operating within wider framework of neoliberal agendas.